

УДК 81'367.633

**ПРИЙМЕННИКИ ВЛАСНЕ-СОЦІАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ
ЯК ЦЕНТРАЛЬНА МІКРОГРУПА ПРИЙМЕННИКІВ СОЦІАТИВНОСТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті обґрунтовано центральну позицію власне-соціативної мікрогрупи українських прийменників у системі мікрогруп соціативності; уведено назву „еквіпрійменник” на позначення функційних еквівалентів прийменника; визначено склад та особливості функціонування власне- та еквіпрійменників власне-соціативного значення.

Ключові слова: прийменники соціативності, власне-соціативне значення, еквіпрійменники, центральні й периферійні одиниці, функціонування прийменників.

Прийменникове значення соціативності тісно пов'язане із загальним значенням сумісності, а категорія сумісності – це важлива мовна універсалія, яка тими чи тими способами виражається в кожній мові. Так, за Д. Станішевою, соціативне (супровідне) значення в слов'янських мовах виражається сполученням орудного відмінка з прийменником *z* в українській мові, *s* – у російській, *s* – у чеській, *z* – у польській, *ze* – у верхньолужицькій тощо, а орудний соціативний безприйменниковий залишився лише в сербохорватській мові, та й то поряд із прийменниковими сполуками [13]. Прийменниками соціативності вважаємо такі, що виражають відношення сумісності – супроводу, співв'язу, відносно рівноправної співучасті в одній справі кількох суб'єктів або об'єктів.

У сучасній українській мові А. Колодяжний першим із дослідників прийменникової системи виокремлює значення „супровідність, сумісність,

співучасність” серед різних об’єктних семантико-граматичних відношень прийменникових конструкцій [8, с. 122].

І. Вихованець, використовуючи термін „соціативність” стосовно прийменникових значень, підкреслює співвідносність прийменників *з, разом з* із просторовими, називає їх „соціативно-просторовими” й розкриває зв’язок соціативності й сурядності [5, с. 174-176], тобто теоретично обґрунтовує наявність соціативних прийменників.

Ці наукові спостереження поглиблює Г. Балабан: вона виокремлює в системі прийменникових відношень підгрупу соціативності й позначає її центром первинний прийменник *з*. Для диференціації соціативного значення авторка пропонує 61 прийменниково-відмінкову форму, що з’явилася протягом останніх 25 років [2, с. 60, 134]. Наразі в сучасній українській мові це єдина спроба аналізу соціативності як мовного явища. Уважаємо за необхідне розширити кількісний склад мікрогруп соціативної підгрупи прийменників і суттєво поповнити систему одиниць соціативної семантики.

Мета нашої статті – на основі аналізу вираження соціативного значення прийменниками української мови виокремити власне-соціативну мікрогрупу як центральну в межах підгрупи соціативності. Дослідження власне-соціативності передбачає виконання таких **завдань**: 1) визначити ядро підгрупи соціативності взагалі й мікрогрупи власне-соціативності зокрема; 2) на основі співставлення праць українських і російських мовознавців та власних досліджень виокремити власне-соціативні прийменники; 3) розмежувати центральні й периферійні прийменники власне-соціативної семантики; 4) з’ясувати особливості функціонування прийменників власне-соціативності.

У роботі розмежовуємо власне-прийменники та їхні функційні еквіваленти – екіприйменники. На нашу думку, тлумачення терміна „еквівалент” лінгвістичними довідковими виданнями [1; 6; 9; 11] не відповідає природі прийменникової еквівалентності, тому на позначення прийменникових функційних еквівалентів уводимо назву „еквіприйменник” із першою частиною

екві- (від лат. *aequus* – *рівний*), що відповідає поняттям „рівнозначність”, „рівноцінність” [12].

У межах логічних прийменників виокремлюємо підгрупу соціативності з 8 мікрогрупами: власне-соціативного значення; соціативності – неподільного зв’язку; паралельного зв’язку; протиставного та зіставного зв’язку; соціативності – керівництва, заступництва, контролювання; внутрішньої локалізації; соціативності – способу дії; соціативності – причини. Ураховуючи спеціалізацію, регулярність використання одних засобів для реалізації даної семантичної функції (центр) і ослаблення, нерегулярність використання інших засобів у якості реалізаторів цієї функції (периферія) [3, с. 18], розмежовуємо центр, периферію та далеку периферію підгрупи соціативних прийменників української мови. Центр (мікрогрупа власне-соціативності) визначається максимальною концентрацією специфічних ознак, які характеризують соціативність (значення сумісної дії, множинність учасників, рівноправність й активність суб’єктів або об’єктів дії). Периферія (соціативності – неподільного зв’язку; паралельного зв’язку; протиставного та зіставного зв’язку; соціативності – керівництва, заступництва, контролювання) означає розрідженість цих ознак (напр., сумісна дія виражається в протиставленні, рівноправність учасників дії стає відносною, послаблюється активність одного з суб’єктів або об’єктів тощо). На підставі того, що певні прийменникові одиниці характеризуються синкретичним виявленням сумісності, мікрогрупи внутрішньої локалізації; соціативності – способу дії; соціативності – причини кваліфікуємо як далеку периферію соціативної підгрупи.

Ядерним прийменником підгрупи соціативності взагалі й власне-соціативної мікрогрупи зокрема виступає багатозначний первинний прийменник *з* у поєднанні з орудним відмінком. Соціативну семантику прийменниково-відмінкової форми *з* + *О.* в. фіксують українські мовознавці Г. Балабан, І. Вихованець, А. Загнітко, А. Колодяжний [2, с. 135; 5, с. 174-175; 7, с. 124; 8, с. 122]. Похідні соціативні прийменники утворилися переважно внаслідок „нарощення” прислівників на цю форму (власне-соціативні: *разом з*

+ О. в., *заодно з* + О. в.; соціативності – неподільного зв'язку: *наодинці з* + О. в., *у співпраці з* + О. в.; паралельного зв'язку: *нарівні з* + О. в., *в унісон з* + О. в.; керівництва, заступництва, контролювання: *на чолі з* + О. в., соціативності – причини: *за компанію з* + О. в. тощо), від якої й отримали значення сумісної дії, супроводу, співвияву.

Прийменники, які найвиразніше передають відношення соціативності, дали змогу дослідникам граматичної системи виокремити соціативне значення певних прийменниково-відмінкових форм [2; 4; 5; 7; 8; 10].

Так, вираження семантико-граматичних відношень „супровідності, сумісності, співучастності” фіксує А. Колодяжний за прийменниками *з, при*: (1) *син з батьком*, (2) *жили при матері* [8, с. 122]. Ідентичні відношення („супроводу, сумісності, співучасті”) під назвою „комітативні” диференціює й В. Виноградов, вважаючи їх виразниками російські прийменники *с, при* [4, с. 562], але ілюструє значення сумісної дії некоректними прикладами. Натомість А. Колодяжний надає відповідні приклади, які розкривають сутність соціативності: **сумісну дію** – (1) *син з батьком* можуть робити щось тільки сумісно, спільно; навіть якщо *син з батьком працюють порізно*, то вони все одно обидва працюють, тобто виконують сумісну дію; (2) і ті суб'єкти, які живуть *при матері*, і сама матір виконують сумісну дію – вони всі *живуть*; **множинність учасників дії** – (1) син і батько; (2) декілька учасників дії і мати; **рівноправність** або **відносну рівноправність** цих учасників – (1) син і батько виконують дію разом, на рівних правах; (2) декілька чоловік живуть разом із матір'ю, яка теж із ними живе, але відіграє в цій дії головну роль, адже інші учасники – *при ній*.

Лише до прийменника *з* звертається А. Загнітко, кваліфікуючи відношення сумісності дії: *прийшли мати з сином, зайшли учитель з учнем* [7, с. 124]. У наведених прикладах іменні групи (*мати з сином; учитель з учнем*) розташовуються контактено, дієслова узгоджуються в множині, тобто „за сумою” двох іменних груп (*прийшли; зайшли*), обидві конструкції співвідносні з сурядними (*мати прийшла, і син прийшов; учитель зайшов, і учень зайшов*) – це

яскраві ілюстрації власне-соціативності прийменниково-відмінкової форми з + О. в.

Найглибше розкриває соціативні, зокрема власне-соціативні, відношення й розширює список соціативних прийменників Г. Балабан. Вона визначає 11 новотворів власне-соціативного значення: власне-прийменники в складі конструкцій *спільно з + О.в., у (в) поєднанні з + О.в., у (в) сполученні з + О.в., у (в) супроводі + Р.в., у (в) сукупності з + О.в.,* еквіприйменники *у (в) присутності + Р.в., в унісон з + О.в., в унісон + Д.в.,* а також зрідка вживані в ролі прийменників сполуки *невіддільно від + Р.в., пліч-о-пліч з + О.в., вкупі з + О.в.* [2, с. 135].

К. Прусакова найближче за всіх мовознавців підійшла до повного визначення соціативності як явища сумісної дії кількох активних і відносно рівноправних її учасників. Характерною особливістю соціативних прийменників вона вважає те, що іменник, який виступає за прийменником, позначає певного активного суб'єкта, що або виконує ту ж дію, або яким-небудь чином бере участь у її виконанні. Дослідниця не диференціює мікрогрупи, але виділяє ядро, периферію й далеку периферію (маловживані, оказіональні одиниці) цих прийменників. Центром соціативних одиниць К. Прусакова вважає одиниці *с, вместе с, совместно с, наряду с, в сопровождении, в унисон с, в сообществе с, совокупно с, вкуче с* [10, с. 115-118].

Мікрогрупа власне-соціативного значення – центральна мікрогрупа прийменників соціативності. Власне-соціативні прийменники та еквіприйменники чітко передають відношення сумісної дії, а також рівноправність й однакову активність учасників такої дії, пор.: *разом з, спільно з, невіддільно від* (мікрогрупа власне-соціативності) – *на чолі з, під керівництвом, під патронатом* (мікрогрупа соціативності – керівництва, заступництва, контролювання), хоча деякі одиниці й мають значення відносної рівноправності (*у (в) супроводі, у (в) присутності, при*).

У межах мікрогрупи диференціюємо центральні й периферійні одиниці.

До центру, окрім багатозначного прийменника *з*, належать прийменники та еквіприйменники, які досить виразно передають соціативні відношення: *пліч-о-пліч з, поруч з, поряд з, разом з, спільно з, у (в) поєднанні з, у (в) присутності, у (в) сполученні з, у (в) сукупності з, у (в) супроводі, укупі (вкупі) з*.

До власне-прийменників відносимо *поруч з, поряд з, разом з, спільно з, у (в) поєднанні з, у (в) присутності, у (в) сполученні з, у (в) сукупності з, у (в) супроводі* на підставі їхнього регулярного вживання в прийменниковій синтаксичній функції, зневиразнення лексичного значення, неможливості введення до їхнього складу узгодженого означення та поширення в усіх функційних стилях сучасної української мови.

Тільки дві сполуки – *пліч-о-пліч з, укупі (вкупі) з* – виступають еквіприйменниками на підставі того, що вони рідше, ніж власне-прийменники, уживаються в прийменниковій позиції, поширені лише в художньому й публіцистичному стилях сучасної української літературної мови та не позбавлені образності.

На периферії прийменникової мікрогрупи власне-соціативності розташовані сполуки, обмежені за стилістичною належністю або частотністю вживання, застарілі й діалектні форми, еквіприйменники-новотвори, які ще не набули поширення в комунікативній сфері: *всуміш з, заодно з, невіддільно від, обік з, обіч з, обруч з, побіч, побіч з, понідруки (понідруч, понідручки) з, попліч, попліч з, поруч, поряд, при, сукупно з, сумеж з, сумеженно з, сумежно з, суміж з, суміжно з, сумісно з, суспіль з, у зв'язках з, у (в) суміші з, у (в) супрязі (супрягу) з*.

Порівняно з центральними власне-соціативними прийменниками, периферійні власне-прийменники *обік з, обіч з, обруч з, побіч, побіч з, понідруки (понідруч, понідручки) з, попліч, попліч з, поруч, поряд, при, сумеж з, сумеженно з, сумежно з, суміж з, суміжно з, сумісно з, суспіль з* менш чітко й часто вказують на відношення сумісної дії.

Еквіприйменниками на периферії мікрогрупи власне-соціативного значення виступають сполуки *всуміш з, заодно з, невіддільно від, сукупно з, у*

зв'язках з, у (в) суміші з, у (в) супрязі (супрягу) з, які спорадично виступають у ролі прийменника, не позбавлені образності, не набули стійкості структури, уживаються не в усіх функційних стилях.

Загалом, периферію власне-соціативних прийменників презентують 18 власне-прийменників, серед яких фіксуємо 7 ненормативних одиниць (*обік з* (розм.), *обруч з* (заст., розм.), *побіч* (розм.), *побіч з* (розм.), *сумеж з* (діал.), *сумеженно з* (діал.), *сумежно з* (діал.)) і 2 ненормативні варіанти (*попідруч з* (діал.), *попідручки з* (розм.)), а також 7 еквіприйменників, ураховуючи 1 ненормативний (*у (в) супрязі (супрягу) з* (заст.)).

Сумісна дія, на яку вказують прийменники та еквіприйменники мікрогрупи власне-соціативності, може відбуватися як між суб'єктами, так і між об'єктами. Проте деякі досліджувані одиниці виявляють соціативність тільки в поєднанні з назвами істот або, контекстуально, неістот, що зазнали уособлення в процесі метафоризації: *з, обік з, обіч з, побіч, побіч з, поруч, поряд, при, сумеж з, сумеженно з, сумежно з, суміж з, суміжно з*, – це пояснюється їхнім первинним просторовим значенням.

У публіцистичному, науковому та офіційно-діловому стилях української мови спостерігаємо тенденцію до заміни прийменника з синонімічними – приядерними одиницями *поруч з, поряд з, разом з, спільно з*, які можуть реалізовувати власне-соціативне значення у поєднанні з назвами неживих предметів. Кожна з синонімічних одиниць вносить свій відтінок у вираження власне-соціативних відношень.

Неможливо підібрати синоніми до конструкції з + О. в. у соціативному значенні, якщо предикат позначає бійку, сварку, протистояння між співучасниками, як-от: *Ми посварилися з Оленою*. Будь-який підібраний соціативний прийменник буде виражати спільну, сумісну дію двох учасників проти третьої сторони й вимагатиме неправомірного продовження речення: *ми посварилися разом з Оленою* (з ким?), *Василь спільно з Михайлом побилися* (з ким?).

Синонімічні відношення власне-соціативних прийменників реалізуються за рахунок синонімії структурних іменників (*поєднання, сполучення, сукупність, присутність*) або прислівників (*невіддільно, спільно, вкупі*), на що вказує й Г. Балабан [2, с. 135].

Особливість функціонування ненормативних прийменників, зафіксованих на периферії власне-соціативної мікрогрупи, визначається їхнім стилістичним маркуванням. Так, розмовні одиниці *обік з, обруч з, побіч, побіч з, попідручки з* функціонують переважно в розмовному стилі сучасної української мови, діалектизми *попідруч з, сумеж з, сумеженно з, сумежно з* – у розмовному й художньому. Еквіпрійменник *у (в) супрязі з*, утворений за допомогою застарілої лексичної одиниці *супряга*, починає активно функціонувати в публіцистичному стилі Інтернет-видань, проте парадигматично некоректна форма *у (в) супрягу з* у прикладах не трапляється, тому вважаємо її ненормативною (застарілою).

Отже, навколо ядра підгрупи соціативних прийменників – прийменниково-відмінкової форми *з + О. в.* – розташовані центральна мікрогрупа власне-соціативного значення, периферійні (соціативності – неподільного зв'язку; паралельного зв'язку; протиставного та зіставного зв'язку; соціативності – керівництва, заступництва, контролювання) та далекопериферійні (внутрішньої локалізації; соціативності – способу дії; соціативності – причини). Мікрогрупа власне-соціативності, порівняно з периферійними, характеризується найбільшою кількістю власне-прийменників (28 од.) поряд із декількома (9 од.) еквіпрійменниками.

Центральні власне-соціативні прийменники найбільш виразно й чітко передають значення сумісної дії кількох відносно рівноправних і активних суб'єктів або об'єктів. Мікрогрупи периферії та далекої периферії потребують подальшого ґрунтовного аналізу: визначення центральних і периферійних одиниць у межах кожної мікрогрупи, розмежування власне- та еквіпрійменників, виявлення особливостей функціонування в різних стилях сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 4-е, стер. – М. : КомКнига, 2007. – С. 522.
2. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. С. Балабан ; НАН України ; Інститут української мови. – К., 2007. – 283 с.+ 63 с. (дод.) – Дві кн. одиниці. – Бібліогр. : с. 218-283.
3. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Ахапкина Я. Э., Бондарко А. В., Воейкова М. Д. и др. ; РАН ; Ин-т лингвистич. исследований / А. В. Бондарко (отв.ред.), С.А. Шубик (отв.ред.). – СПб. : Наука, 2005. – С. 12-28.
4. Виноградов В. В. Русский язык : (Грамматическое учение о слове) : [Учеб. пособие для вузов по спец. „Рус. яз. и лит.“] / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 639, [1] с.
5. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
6. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985. – С. 73.
7. Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Редкол.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – 2007. – С. 120-131.
8. Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 165 с.

9. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. ; за заг. ред. Кротевича Є. В. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 58.

10. Пруссакова Е. М. Система производных предлогов современного русского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. М. Пруссакова ; Кыргызский нац. ун-т им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2002. – 203 с. – Библиогр.: с. 138-154 + 49 с. (приложение).

11. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : Пособие для учителя / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1985. – С. 391.

12. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Семотюк. – 2-ге вид., доп. – Х. : Веста : В-во „Ранок”, 2008. – С. 209.

13. Станишева Д. С. Творительный социативный / Д. С. Станишева // Творительный падеж в славянских языках / АН СССР ; Ин-т славяноведения / С. Б. Бернштейн (ред.). – М. : Издательство АН СССР, 1958. – С. 41-75.

Tatyana Levakina

Prepositions of proper-sociative meaning as a central micro group of prepositions of Sociative in Ukrainian language

In our article there was substantiated the central position of the proper-sociative micro group of Ukrainian prepositions in the system of micro group of sociative; gives a name “equipreposition” for the purpose of demotion of functional equivalents of a preposition; there was determined content and peculiarities of functioning of proper-prepositions and equiprepositions with proper-sociative meaning.

Key-words: prepositions of sociative, proper-sociative meaning, equiprepositions, central and peripheral units, functioning of prepositions.